

MŰHELY

BAKOS ÁRON

Előszó Franz Boas *Brit Columbia indiánjai*
című közleményéhez

Hagyd el az otthonodat, s idegen partokra siessél,
ó ifjú! A kalandok még ragyogóbb sora vár rád!¹

Franz Boas (1858–1942) a modern kulturális antropológia történetének megkerülhetetlen alakja, munkássága csaknem fél évszázadra meghatározta a diszciplína arculatát. Noha hatása kétségbevonhatatlan, és életműve rendkívül gazdag, magyar fordításban eddig csak viszonylag kevés szöveg jelent meg tőle.² Fordításunkban egyik korai, eredetileg 1896-ban közölt, a kwakiutl indiánokról szóló írását adjuk közre.³ A kwakiutl etnográfia életművének jelentős részét képezi, a témában első monográfiáját egy évvel e rövid írásának publikálása után, 1897-ben jelenteti meg, *A Kwakiutl Indiánok társadalomszervezete és titkos társaságai* (*The Social Organization and the Secret Societies of the Kwakiutl Indians*) cím alatt. A most közölt szöveg így nemcsak témájában, de problémakezelésében, elméleti következtetéseiben is átfedéseket mutat ezzel a tudománytörténetileg számon tartott művel.

Franz Boas írásait, de különösen korai szövegeit csakúgy, mint a most közreadott tanulmányát is, sokszor földrajzi folyóiratokban publikálta. A jelenség részben Franz Boas természettudományi képzettségének tudható be. Boas önmagára sokáig földrajztudósként tekintett, figyelme az 1880-as évek közepétől fordul fokozatosan a kulturális és társadalmi jelenségek vizsgálata felé. Részben ezzel magyarázhatjuk, hogy a természeti jelenségek leírásának több-kevesebb figyelmet antropológiai munkáiban is szentel. A földrajzi adottságokat azonban Boas nem egyszerűen regisztrálja, hanem sokszor egyszerű, közvetlen magyarázó elvvé teszi meg.⁴ Jelen

¹ *Petronius versei* (ford. HORVÁTH István Károly), Budapest, Magyar Helikon, 1959, 14.

² Franz BOAS: *Népek, nyelvek, kultúrák: Válogatott írások* (ford. BÓNIS György és SÁRKÁNY Mihály), Budapest, Gondolat, 1975; Franz BOAS: „Az etnológia módszerei”. In BOHANNAN, Paul – GLAZER, Mark (szerk.): *Mérföldkövek a kulturális antropológiában* (ford. Borsos Balázs et al.), Budapest, Panem, 1997, 146–155; Franz BOAS: „Az összehasonlító módszer korlátai az antropológiában”. In BOHANNAN, Paul – GLAZER, Mark (szerk.): *Mérföldkövek...*, 135–146.; Franz BOAS: „A primitív ember értelme”. In A. GERGELY András (szerk.): *Filozófiai, történeti és kulturális antropológia: szöveg és szemelvénygyűjtemény*, Budapest, MTA PTI Etnoregionális Kutatóközpont, 2002, 5–102.

³ Eredeti megjelenés helye: „The Indians of British Columbia”. *Journal of the American Geographical Society of New York*, XXVIII, 1896/3, 229–243.

⁴ Lásd STOCKING, George W.: „From Physics to Ethnology: Franz Boas’ Arctic Expedition as a Problem in the Historiography of the Behavioral Sciences”. *Journal of the History of the Behavioral Sciences*,

tanulmányában a fizikai jegyek, a fejtorzítás szokásának és a nyelvi jellemzők ismeretésekor tapintható ki az ökológiai determinizmus gondolata.

A földrajzi fórumokhoz való fordulásnak, a természeti jelenségek számbavételének magyarázata azonban nemcsak Boas életpályájában, képzettségében, kapcsolatrendszerében keresendő, hanem a kor tudományos intézményrendszerében is. Jellemző módon ezekben az évtizedekben alakulnak ki a néprajz és az antropológia intézményes keretei, születnek meg folyóiratai, önállósul képzési rendszere.⁵ Az antropológiai, néprajzi közleményeknek így nemcsak önálló fóruma, de önálló műfaja is kialakulófélben van még. A korai néprajzi szövegek elméleti oldalról a társadalombölcselettel, empirikusan pedig az útleírásokkal, a felfedezőutakról készült beszámolókkal mutatnak szoros kapcsolatot. Az utóbbi műfajba sorolható írásokkal a különböző földrajzi lapokban is gyakran találkozhatunk. Boas első északnyugat-amerikai expedíciójáról 1888-ban még a *Földrajzi Közlemények* is közölt egy rövid beszámolót: „Dr. Boas F., aki Észak Amerikában tett ethnographiai kutatásairól ismeretes, f. évi junius hóban útra indult Brit-Kolumbiába; czélja az indián törzsek elterjedésének kutatása, főleg a Fraser folyó táján, ahol a té-it, khiluvák és szema-törzs lakik; onnan a Nikola völgybe s a felső Fraser folyóhoz megy. *Th.*”⁶

Az útleírások szerzőinek figyelme általában a megfigyelhető jelenségek lehető legszélesebb körére terjedt ki. A földrajzi környezet részletes leírása ebbe ugyanúgy beletartozott, mint a lakók fizikai jegyeinek, viselkedésmódjának, szokásainak, életmódjának az ismertetése. Az utazók célja sok esetben egy népkarakterológiai vázlat felrajzolása volt. Boas írása azontúl, hogy a résztémák választásában több párhuzamot mutat ezzel a szöveghagyománnyal, műfaji kliséket is átvesz az úti beszámolókból. Ilyennek tekintem, hogy Boas adatközlőit barátainak nevezi, megemlíti új, indián nevét, és élénk színekkel festi le egyik úti kalandját. Fontosabb azonban ezeknél az a motívum, ami az egész szövegen végigvonul. Boas (vagy Boas olvasóközönsége) nem a bevettre, a megszokottra, az általánosra kíváncsi, a szerző nem a társadalom általános működését próbálja visszaadni, ehelyett elsősorban a különlegesre, a sajátosra, a furcsa szokásokra, az egzotikumra fókuszál.

A szövegben az egzotikus leírása azonban részben más funkciót tölt be, mint az útleírásokban általában. A szórakoztatáson, borzongatáson túl az idegenség a saját kulturális gyakorlatok kontrasztjaként jelenik meg: az idegenség segítségével a szerző a nyugati olvasót saját kultúrájától idegeníti el. Így például a fejtorzítás szokásával Boas az európai testtorzítási gyakorlatok múlt- és jelenbeli változatait állítja

.....
I, 1965/I, 59–60.; FRANK Tibor: „Franz Boas és a közép- és dél-európai kivándorlás antropológiája”. *Ethnographia*, CVI, 1995/I, 172.; BAKOS ÁRON: „A spirituális közvetítő Franz Boas The Central Eskimo című művében és a mű tudománytörténeti vonatkozásai.” In VASSÁNYI Miklós–SEPSI Enikő–VOIGT Vilmos (szerk.): *A spirituális közvetítő*. Budapest, L’Harmattan, 2014, 179.

⁵ Különösen az utóbbiban Boasnak jelentős szerepe volt (Susan HEGEMAN: „Franz Boas and Professional Anthropology: On Mapping the Borders of the »Modern«”. *Victorian Studies*, XLI, 1998/3 455–483.)

⁶ N. N.: „Dr. Boas F.” *Földrajzi Közlemények*, XVI. 415.

párhuzamba. Az idegenség ezáltal egyszerre lesz ismerős, s az ismerős, a reflektálatlan saját pedig idegenszerű. Az idegen és az ismerős egymás mellé állításával természetesen Boas nem elsőként kísérletezik, az írói eszköz az antikvitás óta felbukkan a különböző útleírásokban, földrajzi munkákban, a más népek szokásait tárgyaló munkákban. Boas azonban az eszközt már másképpen használja, amennyiben az összevetés írásában nem polarizált. Az idegen nem nemes vagy barbár, Boas nem jó és rossz szokásokat állít szembe egymással, a szerző nem moralizál, a párhuzam célja nem az idegenség dicsérete vagy kárhoztatása. A leírás ehelyett egy olyan ablakon keresztül mutatja be az idegent, amelyen kitekintve néha saját tükörképünket pillanthatjuk meg.

A tanulmány stílusát tekintve nem szintiszta értekező próza, formai értelemben is rokon az úti beszámolókkal. A szöveg bővelkedik hangulatteremtő elemekben, stílusa elbeszélő, a szerző olvasóival gyakran személyes élményeket oszt meg. A szépirodalmi hangulatú, láttató leírások jelenléte egyrészt jelzi, hogy az etnológiai témájú szövegközlések műfajilag még nem váltak el élesen az utazók beszámolóitól, továbbá azt, hogy az antropológus szerepfelfogása sem kristályosodott még ki. Természetesen – ahogy azt Clifford Geertz megállapítja – a jelenléte jelző, a leírást hitelesítő retorikai fogások a későbbi antropológiai leírásoknak is fontos részét képezték.⁷

Boas tanulmánya azonban több, mint egyszerű útleírás, hiszen közleménye számos kérdésben új eredményeket, új szemléletet hoz. Figyelemre méltó, ahogy Boas korai alkotói fázisában az eredet kérdéséhez közelít. A szokásoknak nem akar feltétlenül értelmet, funkciót adni. Csírájában már felfedezhetjük későbbi elképzelését, miszerint számos társadalmi szokás minden különösebb ok nélkül alakul ki, megindokolása, eredeztetése pedig inkább későbbi kulturális szükségletek eredménye. A szokás megszilárdulása mögött nem racionális szükségletek, hanem az utánczás, a divat irracionális motivációi állnak. A kialakulás ésszerűtlen, az ésszerűség és a magyarázat pedig másodlagos.

A mítoszokat Boas többnyire ilyen, a történelmi véletlenszerűségek, átadások és átvételek folyamányaként kialakult szokások racionalizálási kísérletének tekinti. A mítosz célt visz a véletlenbe, értelmet ad a gyakorlatoknak. Az, hogy Boas a mítosznak alapvetően értelemadó funkciót tulajdonít, kihat arra, ahogyan a rítus és a mítosz kapcsolatát értelmezi. Olvasatában a rítus nem egyszerűen a mítosz eljátszása, hanem a mítosz a rítus szervezőelvé: a mítosz összekapcsolja, rendezi és differenciálja a rituális elemeket. Boas e ponton attól sem tartózkodik, hogy hipotézisét általános érvényűnek tekintse. Mindez rámutat arra, hogy noha evolcionista pályatársaihoz mérten Boas valóban tartózkodott a társadalmi és kulturális törvényszerűségek megfogalmazásától, azt mégsem állíthatjuk, hogy egyáltalán ne próbált volna hasonló, univerzális érvényűnek tekintett következtetéseket levonni.

⁷ Clifford GEERTZ: „Jelen lenni: Az antropológia és az írás helyszíne” (ford. BOTOS ANDOR). In *Uő: Az értelmezés hatalma: Antropológiai írások*, Budapest, Osiris, 2001, 397–415.

A mítoszok és az eredet kérdéséhez szorosan kapcsolódik az, ahogyan Boas az írás nélküli népek⁸ történelméhez viszonyul. Napjainkban, de 19. század végén különösen, ezek a kultúrák sokak szemében archaikusnak, őseredetinek, primitívnek (*primitivus*, azaz első a maga nemében) tetszetek. Az őseredetiség azonban egyszerre jelentett sajátos időbeliséget és időn kívüliséget: az írás nélküli kultúrák a velünk élő múlt, az őseredeti pontok az idő vonalán, a mozdulatlan kortárs őskor. A kultúrák jegyei, példaként maradván a mítoszok, így nem egy időbeli, történeti folyamat következtében, hanem valamilyen eredeti antropológiai szükségletre adott válaszként alakultak ki. Boas ezzel szemben a kialakulást nem feltétlen tartotta szükségszerűnek, a későbbi fejlődés vonalát egyszerűnek és egyenesnek, a megfigyelhető jelenségeket őseredetinek. Az átvétel, az átadás, a kulturális kapcsolatok szerepével számolva ráébredt, hogy a korábban ősinek, mozdulatlannak tekintett, egy univerzális fejlődéstörténetbe illesztett jegyeknek saját idejük, múltjuk és kialakulási útjuk van.⁹

A közreadott szöveg a már felsoroltak mellett, és egy rítus részletekbe menő bemutatásán túl még röviden kitér a gazdasági rendszerre, az ajándékozás gyakorlatára. Bár Boas nem írja le részletesen a szokást, és a közreadott anyagot sem elemzi, az mégis figyelemre méltó, hogy magára a jelenségre, annak társadalmi jelentőségére évtizedekkel Marcel Mauss előtt már felfigyel.¹⁰

A szövegben Franz Boas gyakran használja a faj értelmű *race* szót. Mivel ennek a szónak a konnotációja alapvetően megváltozott a szöveg keletkezése óta, ezért azt – a korábbi fordításokhoz hasonlóan – a nép, népcsoport szóval fordítjuk.¹¹ Az indián neveket az eredeti átírásban közöljük. A fordítói betoldásokat szögletes zárójellel jelöljük. A szöveghez fűzött lábjegyzetek minden esetben a fordítók megjegyzéseit tartalmazzák, így ezeket külön nem jelöltük.

⁸ A terminus elsősorban Claude Lévi-Strausshoz köthető [„Az írás nélküli népek összehasonlító valástudománya”. In Uő.: *Strukturális antropológia*, II (ford. SZÁNTÓ Diana), Budapest, Osiris, 2001, 57.]. Közvetett kritikájához lásd HOFFMANN Tamás: A történelem etnográfiai és történeti megközelítése. In TÁLASI István (szerk.): *Tanulmányok az anyagi kultúra köréből*, I, Budapest, Az ELTE Bölcsészettudományi Karának Tárgyi Néprajzi Tanszéke, 1973, 21–25. (Dissertationes Ethnographicae)

⁹ Vö. Philippe DESCOLA et al.: *A kulturális antropológia eszméi*. (ford. Saly Noémi) Budapest, Osiris–Századvég, 1994, 192.

¹⁰ Marcel MAUSS: „Tanulmány az ajándékról” (ford. Saly Noémi). In Uő.: *Szociológia és antropológia*, Budapest, Osiris, 2000, 195–338. Mauss tanulmánya először 1925-ben jelent meg.

¹¹ A fogalomhoz való későbbi viszonyulásához lásd FRANK Tibor: i. m. *passim*.